

Фатальний вересень 1939 року

Нацистська пропагандистська ідеологія поринула в небуття 1945 р. Створені нею соціальні «ідеали» переважно всі забуті, та якщо і живуть, то в душах нечисленної, маловагомої соціальної групи. На противагу вищезгаданих, маємо радянську пропаганду, котра продовжувала працювати довгі десятиліття і врешті-решт створила цілу низку донині чинних «ідеалів», зокрема пов'язаних і з вереснем 1939 р., із фатальним встановленням радянської влади на Галичині та Волині. Акцентуватимемо увагу на головних: збирання в одну низку українських етнічних земель; про палке волевиявлення народу західноукраїнського щодо бажання возз'єднання з УРСР, констатоване 1939 р. Народними зборами; і як акорд, про те, що без Пакту і «вересня» ніколи не було б возз'єднання України.

Ключові слова: возз'єднання, фатальний вересень 1939 р., пропаганда, нацизм, більшовизм, етнічна територія, кордони.

Ткаченко Алла. Фатальний сентябрь 1939 года. Нацистская пропагандистская идеология ушла в небытие в 1945 г. Созданные ею социальные «идеалы» преимущественно все забыты, а если и живут, то в душах немногочисленной, маловажной социальной группы. В противовес вышеупомянутой имеем советскую пропаганду, которая продолжала работать долгие десятилетия и в конечном итоге создала целый ряд доныне действующих «идеалов», в частности связанных с сентябрем 1939 г., с фатальным становлением советской власти на Галичине и Волини. Будем акцентировать внимание на основных: собиране воедино украинских этнических земель; о яром волеизъявлении народа западноукраинского относительно желания воссоединения с СССР, констатированное в 1939 г. Народными собраниями; и, как аккорд, о том, что без Пакта и «сентября» никогда не было бы воссоединения Украины.

Ключевые слова: воссоединение, фатальный сентябрь 1939 г., пропаганда, нацизм, большевизм, этническая территория, границы.

Tkachenko Alla. Fatal September 1939. Nazi propagandistic ideology plunged into oblivion in 1945. Social «ideals» which was created by it, mostly all gone into oblivion, but if they live, then only in the hearts of a few social groups. In contrast to the above-mentioned propaganda we have Soviet propaganda, which continued to work for many decades and eventually created a number of still existing «ideal», in particular related to with September 1939 and with fatal establishment of Soviet power in Galicia and Volyn. We draw attention to the major of them: gathering in a number of Ukrainian ethnic lands; about passionate western Ukrainian people expression their desire to reunite to the USSR, stated in 1939 by the National Assembly; and as the accord, about what the Covenant and «September» never would Reunification of Ukraine.

Key words: reunion, fatal september 1939, propaganda, nazism, bolshevism, ethnic territory borders.

Відслідковуючи титри сучасних новин, дивуємося: яка цікава річ дипломатія і як далеко за обрій свідомості вона може завести. Відразу згадуються події Другої світової війни, коли в химерні витвори пропаганди двох тоталітарних країн – Німеччини та СРСР – почали вірити її керівники, котрі розмінювалися мільйонами життів у виправдання своїх пропагандистських машин – нацистської та більшовицької.

Витворення культу особи Сталіна та возвеличення його як «об'єднувача України». Тут ми неодмінно маємо звернутися до тексту того договору, котрий продовжив собою Пакт, підписаний Молотовим і Рібентропом 28 вересня 1939 р. документа, що Гітлер назвав «шлюбом за розрахунком», офіційно звався «Німецько-Радянською угодою про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною». Починався цей документ так:

«Уряд СРСР і Німецький Уряд після розпаду колишньої Польської держави розглядають виключно як своє завдання відновити мир і порядок на цій території і забезпечити народам, які живуть там, мирне існування, яке відповідає їхнім національним особливостям. Задля цього вони досягли домовленості про наступне...» [1, 1].

Це була ще більш цинічніша угода, ніж перша – якщо, звичайно, буває щось нецинічне в політичній практиці тоталітарних держав. Звернімо увагу на преамбулу: виявляється, нацисти і більшовики переймаються відновленням миру і порядку на території шойно розділеної між ними Польської держави, щиро стурбовані забезпеченням інтересів народів, які там живуть, хочуть забезпечити їм

«мирне існування» [2, 100]. Що ж, дуже швидко ці народи відчули, що таке «новий порядок» Гітлера і «радянський лад» Сталіна – адже сторони домовилися вважати поділ Польщі остаточним і надалі спільно протистояти спробам відновлення Польської держави [5, 4]. Проте радянські урядові заяви не розкривали справжніх мотивів Москви. Допомога «єдинокровним братам-українцям» і «братам-білорусам», що проживали в Польщі, не становила найвищих пріоритетів радянського керівництва. Насправді ж Москві хотілося покращення своєї геополітичної ситуації – прагнення створити фортифікаційні кордони для захисту від нової війни. До Радянського Союзу були приєднані Західна Україна і Західна Білорусь, а також підтверджене входження всієї Прибалтики у сферу радянського впливу. До угоди додавалися один довірчий і два таємних протоколи.

У довірчому протоколі йшлося про те, що СРСР не буде перешкоджати особам німецького походження переселитися з територій, які відійшли до ССРСР або перебувають у сфері радянських інтересів, тобто у формально ще незалежних державах, до Німеччини, і навпаки – етнічні українці та білоруси одержали право переселитися із захоплених Німеччиною територій до СРСР.

Тим, котрі скористалися цією угодою, пощастило. На них, звісно, впали всі лиха Другої світової війни, як і на інших німецьких громадян, але в них був реальний шанс вижити, як і в інших німців – адже з підданих Рейху загинув кожен 11-й. Це багато, але це не фатально. А от ті, хто залишився з ідейних чи інших міркувань, шанс на життя втратив майже гарантовано, бо його шлях стелився до ГУЛАГу, у кращому разі – до сталінських «трудових армій», де помер від голоду і хвороб під час війни кожен другий.

Із того моменту зникла субетнічна група галицьких німців чи австрійців. Так, трошки пізніше зникли буковинські німці чи австрійці, котрі з прадавніх часів проживали на цій території. Ці українські землі втратили відтоді й назавжди одну з важливих і яскравих особливостей своєї давньої культури.

Уважаємо, що буде доречно на підтвердження вищесказаного звернутися до тексту угоди.

Стаття I

Уряд СРСР і Німецький Уряд установлюють як кордон між обопільними державними інтересами на території Польської держави лінію, яка нанесена на долучену при цьому карту і більш детально буде описана в додатковому протоколі.

Стаття II

Обидві Сторони визнають установлений у статті I кордон обопільних державних інтересів остаточним й усувають будь-яке втручання третіх держав у це рішення.

Стаття III

Необхідний державний переустрій на території західніше вказаної у статті лінії здійснює Німецький Уряд, на території східніше цієї лінії – Уряд СРСР.

Стаття IV

Уряд СРСР і Німецький Уряд розглядають вищенаведений переустрій як надійний фундамент для подальшого розвитку дружніх відносин між своїми народами [1, 2].

Щодо «дружби», то після 22 червня 1941 р. з нею все стало зрозуміло. А от щодо інших речей потрібні додаткові пояснення. Справа в тому, що лінія кордону, визначена угодою і скріплена підписом Сталіна, проходить майже так само, як і зараз між Україною та Польщею. Хіба що район Перемишля, яким наразі володіє Польська держава, був тоді в складі СРСР. Але проблема в іншому: до цього, згідно з таємним протоколом до першої угоди між двома вождями, радянські війська просунулися, як уже говорилося, значно далі на захід. До Радянського Союзу мали увійти Холм, Замостя і Люблін, а кордон повинен був проходити через Віслу [2, 103]. Проте Сталін, поміркувавши, вирішив відмовитися від цих територій, в обмін виторгувавши в Гітлера Литву, що й зафіксував секретний додатковий протокол [5, 4].

І, таким чином, на частині українських і землях зі змішаним населенням партійці вже почали утворювати органи тимчасової влади, або здійснювати радянізацію зайнятих територій. Оскільки в цьому вони спиралися передусім на прокомуністично налаштовану частину місцевих українців та євреїв, то потім це трагічно далось взнаки: серед поляків буде чимало тих, хто прихильно ставитиметься до політики нацистів щодо євреїв і братиме участь у знищенні тисяч українців на Засянні та Холмщині в 1940–1942 рр.

Та, попри це, і досі побутує витворена радянським керівництвом позиція, що Сталін, мовляв, хотів об'єднати всі українські етнічні землі чи навіть те, що він їх насправді об'єднав. Реально йшлося про вихід Червоної армії на кордони Східної Пруссії, що мало величезне значення в планованій уже тоді «Великій визвольній війні радянського народу» проти світового капіталізму в підготовці до загарбницького походу Червоної армії в Західну Європу.

Легенда Сталіна про об'єднання всіх українських земель у результаті «міфологічного вересня» спростовується й іншим.

Пропонувалося провести кордон не з етнічних, а з політико-господарських, головне – з військово-стратегічних міркувань. Адже залізничне сполучення Москва–Варшава–Берлін проходить якраз через Брест, і тому це місто мало входити у Західний особливий військовий округ, стати тилом Західного фронту, а на території УРСР, південніше поліських боліт, – мав розгортатися для наступу на Європу Південно-Західний фронт...

Увага акцентувалася на етнічну належність жителів Берестейщини, а не на їхню свідому національну самоідентифікацію. Українцями там уважала себе меншість.

Оцінюючи приєднання Західної України до складу Української РСР, доцільно сказати, що, незважаючи на злочини тоталітарного режиму, які, звичайно, нічим не можна виправдати, сам факт об'єднання після майже 600-літнього роз'єднання українських земель заслуговує позитивної оцінки. Цього український народ чекав багато століть, але методи і мета з якою здійснювали цей акт більшовики, були недемократичними, злочинними й антинародними.

Зрозуміло, що суверенна Україна не може ставити за мету приєднання цих земель до складу держави. Принцип непорушності кордонів у Європі – це основа стабільності та миру. Сучасні політики мають перейматися забезпеченням національно-культурних прав тих українців, котрі проживають на згаданих землях і бережуть традиції. На цей момент, розглядаючи внутрішню політику сусідніх держав, як приміром Польщі, слід зауважити, що попри всі проблеми, котрі виникли після операції «Вісла», ті українці, які повернулися на рідні землі, мають можливість забезпечити свої національно-культурні права, за що ми маємо дійсно дякувати.

Наступні події доречно йменувати фатальними, котрі у своєму змісті несуть химерні витвори пропаганди.

4 вересня 1939 р. політбюро ЦК ВКП(б) розглянуло питання повоєнного облаштування Польщі [1, 2]. Це рішення політбюро, датоване 4 вересня – 3 жовтня 1939 р. (у той момент у документ були внесені певні корективи), було оформлено єдиним протоколом № 7113, у котрому, до речі, наказувалося чи то радилося:

«1. Скликати Українські народні збори з виборних по областях Західної України (територія колишніх воєводств Станіславського, Львівського, Тернопільського і Луцького) та Білоруські народні збори з виборних по областях Західної Білорусі (територія колишніх воєводств Новогрудського, Віденського, Білостоцького і Поліського)» [5, 4].

Ці Народні збори повинні: 1) затвердити передачу поміщицьких земель селянським комітетам; 2) вирішити питання про характер створеної влади; 3) вирішити питання про входження до складу СРСР, тобто про входження українських областей до складу УРСР, про входження білоруських областей до складу БРСР; 4) вирішити питання про націоналізацію банків і великої промисловості [1, 3].

От і маємо фатум – «вільне волевиявлення» волі західних українців... Звідки 3 жовтня потреба у відповідному засіданні вищого органу ВКП(б)? Справа в тому, що Пакт віддавав Литву нацистам, а територію Польщі по Віслу і Сян – більшовикам. Тож 20 вересня 1939 р. Гітлер підписав план приєднання Литви до Рейху, а 25 вересня віддав військам наказ про готовність завдати удар по цій країні. Але цього ж дня Сталін через німецького посла Шуленбурга в Москві запропонував: із територій на схід від демаркаційної лінії додати до окупованих німецькими військами земель усе Люблінське воєводство і ту частину Варшавського воєводства, яка доходить до Бугу і контролюється Червоною армією, в обмін на відмову Гітлера від зазіхань на Литву. Справа вирішилась. У результаті Гітлер отримав центральну Польщу і багато етнічних українських земель. Сталін отримав вихід до кордону зі Східною Пруссією. Думки, прагнення українського, білоруського етнічного населення до уваги, звісно, не брали. Очевидно, що в первинному варіанті рішення політбюро йшлося про дещо інші межі УРСР та БРСР...

Пункт 8 цього рішення передбачав, що окупаційна адміністрація має провести виборчу кампанію (за радянським стандартом – один-єдиний список кандидатів) і забезпечити її правильний ідео-

логічний супровід. ЦК КП(б) України (Хрущов) і ЦК КП(б) Білорусі (Пономаренко) мали заздалегідь підготувати відповідні декларації, що їх потім мали ухвалити Народні збори. Ось така «демократія» і такі «настрої західних українців» [5, 4].

Як наслідок 27 жовтня 1939 р. прийнято Декларацію народних зборів Західної України «Про державну владу в Західній Україні», що проголосила радянську владу, у котрій ішлося, що Польська держава нарешті впала. Після того у відповідь на «прохання» цих зборів Верховна Рада СРСР 1 листопада 1939 р. ухвалила Закон «Про включення Західної України до складу Союзу РСР із возз'єднанням її з Українською РСР».

31 жовтня, виступаючи на сесії Верховної Ради СРСР, Молотов хвалькувато відзначав, що «територія, яка перейшла до СРСР за своїми розмірами, дорівнює території великої європейської держави».

Дуже вражаюче радянська пропаганда про те, що єдність українських земель могла виникнути тільки внаслідок політичних кампаній у вересні 1939 року. Ця єдність є достеменним фактом. Але звернімо увагу на загальну тенденцію: в результаті Другої світової війни європейські держави стали більш однорідними в етнічному плані. Це нерідко ставало наслідком трагічних подій: знищення нацистами європейських євреїв (близько шести мільйонів людей) [4, 128]; знищення Червоною армією німецького населення в 1944–1945 рр. на зайнятих нею територіях (тоді там безвісти зникло близько двох мільйонів цивільних громадян Німеччини); депортації (як-от повоєнне виселення судетських німців із Чехословаччини) та «обмін прикордонного населення» (УРСР і Польща) тощо. А там, де держави залишилися поліетнічними (Югославія), – були створені автономні республіки, які на сьогодні незалежні. У континентальній Європі не залишилося жодного етносу, переважна частина якого жила б в одній державі, а, скажімо, чверть чи одна п'ята – в іншій. Тому можна припустити, що навряд чи українці стали б винятком із загальноєвропейського правила, якими б не були варіанти війни.

А світова війна була неминуча – переділу Європи й світу прагнули одразу кілька тоталітарних режимів, передусім – нацистський і більшовицький. Лишитися нейтральним СРСР не бажав і не міг. Два потужні тоталітарні хижаки все одно б пересварилися – навіть у разі тимчасової спільної допомоги Сталіна й Гітлера в Європі. Тож за всіх обставин українські землі були б об'єднані – а за найбільш сприятливої ситуації, у разі одночасного краху нацизму та більшовизму, – у незалежній демократичній державі.

Тепер – про ще одну складову частину сталінсько-гітлерівського переустрою, про що неможна не говорити, коли йдеться про «об'єднання України», а саме: про «новий порядок», ті два, наче різні, але напрочуд схожі варіанти тоталітарного соціалізму, які принесли на окуповані землі нацисти та більшовики [5, 4].

Депортовано на Схід, переважно до ГУЛАГу, у 1939–1941 рр. із Західної України було понад 550 тис. осіб. А загалом жертвою того чи іншого різновиду репресій до радянсько-німецької війни став кожен десятий житель Галичини і Волині.

Утім через неповні два роки після укладення пакту про дружбу кількість жертв пішла вже на мільйони, а потім – і на десятки мільйонів. Розпочалася радянсько-німецька війна. І ситуації не змінює те, що Гітлер напав на Сталіна, і той виявився «жертвою агресії»: адже Сталін просто не встиг, він готувався напасти на «друга Адольфа», тільки дещо пізніше. На той час сакраментальний Пакт для обох сторін був лише прикриттям.

Зі сказаного вище випливає, що легальність процесу приєднання Західної України до УРСР вельми сумнівна, легітимність (пов'язана із бажанням галичан і волинян жити в межах однієї держави, хай і химерно суверенної) дещо більша, але так чи інакше не оформлена на правових засадах [5, 4]. Отож, у пошуках реальної легітимності та легальності перебування Західної України в межах сучасної Української держави слід звертатися до давніших часів. А в пошуках реальної легітимності та легальності перебування Західної України в межах сучасної Української держави слід звертатися до Акту злуки, часів УНР та ЗУНР. 22 січня 1919 р., а не «вересня» – ось правове підґрунтя і символ єдності України.

Знання історичного минулого має служити не культивуванню ворожнечі, а взаємному усвідомленню спільних інтересів [6, 39] і подальшого поглиблення співпраці та взаємодопомоги. Дуже важливо, щоб це глибоко зрозуміло і сприйняло молоде покоління.

Список використаних джерел та література

1. Коваль В. С. За кулісами пакту Молотова–Рібентроппа 1939 року. Ч. 1 [Електронний ресурс] / В. С. Коваль. – Режим доступу : <http://zptown.at.ua/index/0-72>
2. Засудити злочин. Операція «Вісла» в світлі міжнародних актів про права людини і нації // Дзвін. – 1997. – № 10. – С. 99–104.
3. Наслідки радянсько-німецьких договорів 1939 року для долі українських земель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://histua.com/knigi/aktualni-problemi-istorii-ukraini/naslidki-radyansko-nimeckix-dogovoriv-1939-roku-dlya-doli-ukrainskix-zemel>
4. Поминаймо у скорботі, а не в гніві. Волинь 1943–1944 р. // Слово просвіти. – 2003. – 23–29 лип. – С. 122–140.
5. Грабовський С. Не золотий вересень 1939 року / С. Грабовський // Подобиці. – 2009. – № 174. – 30 верес. – С. 4.
6. Українсько-польські відносини періоду Другої світової війни: інтерпретації істориків та політиків // Історія в школах України. – 2003. – № 2. – С. 39–40.

*Wojciech Włodarkiewicz***Geneza, przebieg i skutki działań wojennych w województwie wołyńskim we wrześniu 1939 roku**

Województwo wołyńskie odgrywało ważną rolę w polskim planie operacyjnym «Wschód», a w razie wojny z Niemcami miało stanowić jedynie zaplecze frontu. Od 7 września przejściowo przebywały w nim polskie naczelnie władze państwowe i wojskowe. Od 14 do 16 września IV Dywizja Lekka Wehrmachtu bezskutecznie usiłowała zdobyć Uściług i Włodzimierz. 17 września 1939 r. rozpoczęła się agresja ZSRR na Polskę, Wojsko Polskie nie zorganizowało obrony, natomiast opór stawiał Korpus Ochrony Pogranicza. Ostatecznie do 23 września Armia Czerwona opanowała całe województwo wołyńskie.

Влодаркевич Войцех. Генеза, перебіг і наслідки військових дій у Волинському воєводстві у вересні 1939 року. Обґрунтовано, що Волинське воєводство відіграло важливу роль у польській військовій акції «Схід», і у разі війни з Німеччиною воно було єдиним відділом обслуговування армії. Із 7 вересня тимчасово функціонували у воєводстві польські національні верховні та військові органи. Із 14 до 16 вересня IV Легка дивізія вермахту безуспішно намагалася захопити Устиług і Володимир. 17 вересня 1939 р. розпочалася радянська агресія Польщі. Польська армія не організувала вчасно оборони, хоча для опору ввела Корпус захисту пограниччя. Нарешті, 23 вересня Червона армія захопила все Волинське воєводство.

Влодаркевич Войцех. Генезис, ход и последствия войны в Волинском воеводстве в сентябре 1939 года. Обосновано, что Волинское воеводство сыграло важную роль в польской военной акции «Восток», и в случае войны с Германией оно было единственным отделом обслуживания армии. С 7 сентября временно функционировали в воеводстве польские верховные национальные и военные власти. С 14 по 16 сентября IV Легкая дивизия вермахта безуспешно пыталась захватить Устиług и Владимир. 17 сентября 1939 г. началась советская агрессия Польши. Польская армия не организовала вовремя обороны, хотя для сопротивления ввела Корпус защиты пограничья. Наконец, 23 сентября, Красная армия захватила всё Волинское воеводство.

Włodarkiewicz Wojciech. The Genesis, the Process and the Results of Military Actions in Volhynian Province in September 1939. Volhynian province played very important role in Polish operating plan called «East» and, in the case of the war with Germany, it was supposed to be only the back of the front. From 17th September, for some time, Polish principal authority of the state and military stationed there. From 14th to 16th September 4th Light Division Wehrmacht without success tried to conquer Uściług and Włodzimierz. On 17th September 1939 the aggression of the USSR on Poland started. The Polish Army did not organise any defence, whereas Border Protection Corps resisted. Finally, till 23rd September the Red Army took control over the whole Volhynian province.

Województwo wołyńskie ze stolicą w Łucku utworzono 1 marca 1921 r. na mocy ustawy z 4 lutego 1921 roku [2, 61]. Jego powierzchnia wynosiła 35,7 tys. km², obejmowało ono 11 powiatów, 22 miasta [23, 16] i 103 gminy wiejskie. Miało ono zdecydowanie ukraiński charakter – zgodnie ze spisem z 1931 r. liczyło 2085,6 tys. mieszkańców [22, 22–23], z których 1426,9 tys. (68,4 %) zadeklarowało język ukraiński,